

Jeremy Rifkin:

Europa moet durven geloven in zijn eigen droom

Marc Leijendekker is de interviewer/gesprekspartner.

Strekking van het artikel:

Europa heeft ook een droom die op veel punten veel geschikter is voor de wereld van nu dan de Amerikaanse, zegt econoom Jeremy Rifkin tegen Marc Leijendekker. De Europese droom gaat over solidariteit, duurzaamheid, mensenrechten. Dat moet en kan Europa volhouden.

U praat als Amerikaan over de Europese weg, schrijft over de Europese droom. Alsof daar duidelijkheid over bestaat. Veel Europeanen verkeren juist in verwarring over hoe hun toekomst zal zijn.

„We zitten nu tussen twee historische tijdvakken in, dus het is logisch dat er twijfels leven in Europa, zoals overal in de wereld. Onze vertrouwde manier van doen levert steeds meer problemen op, onze ideologische constructies staan onder druk. In Europa denken sommige mensen dat de Europese Unie een krakende verzameling oude instellingen is die binnenkort in de prullenbak van de geschiedenis belandt. Maar onder de oude epidermis groeit een nieuwe realiteit. Misschien zien jullie dat niet, omdat je te dichtbij zit. Het is het vreemdste politieke experiment in de geschiedenis, dus logisch dat er verwarring heerst.”

Dat zie je ook in het debat over de Grondwet. Daarin vind je de wens om Europa een impuls te geven naast afkeer van bureaucratie en beleid op afstand.

„Europa staat nu, na vijftig jaar, op een keerpunt. In het debat over de Grondwet gaat het in feite over de vraag of Europa volwassen wil worden. Of het de eerste transnationale ruimte in de geschiedenis wil worden. Bekend is de uitspraak van Kissinger, die zei dat niemand de telefoon opnam als hij Europa wilde bellen. Maar het interessante is juist dat iedereen de telefoon opneemt, dat er niemand is, geen land, geen groep, die machtig genoeg is om de baas te spelen. Dat is een breuk met het idee van politiek in termen van command and control van de top naar beneden.”

Wat is volgens u dan die Europese droom?

„Daarvoor moet ik, voor het contrast, eerst kijken naar de Amerikaanse droom. Daar ben ik mee opgegroeid, het was mijn catechismus. Mijn ouders zeiden tegen mij: het is een hard land, maar als je zorgt dat je een goede opvoeding krijgt en hard werkt, kan je een succes maken van je leven. Dat is wat Amerika bijeenhoudt: niet de Grondwet, niet Washington, niet het kapitalisme, maar die droom. Het is zwemmen of verzuipen, niemand zorgt voor me, niet de regering of de gemeenschap. Maar als ik hard werk, voor mezelf kan zorgen en mobiel ben, kan ik iets van mijn leven maken.

„Wij Amerikanen denken fundamenteel anders dan Europeanen - en dat heeft niets te maken met Bush. Voor ons betekent vrijheid: onafhankelijk zijn, voor jezelf kunnen zorgen, niet iemand anders de schuld geven als dingen misgaan. Op het Europese continent wordt vrijheid ingebed in kwaliteit van het leven, in de relaties die je met anderen hebt. Geen ouder vertelt zijn kind dat hij er alleen voor staat, dat niemand zal helpen.

„De ironie is dat de Amerikaanse droom uit Europa komt. Toen de grondleggers van ons land tweehonderd jaar geleden naar Amerika kwamen, was Europa in de laatste fase van de protestantse reformatie en in de eerste fase van de verlichting. Onze oprichters namen die stromingen mee en bevroren die. Maarten Luther zei: je staat alleen en naakt tegenover God, zonder een kerk of priester ertussen. Adam Smith zei dat het goed was om je eigenbelang na te jagen in de economie. John Locke zei dat je alleen staat tegenover de krachten van de natuur. Daar komt het idee van het autonome individu vandaan. De cowboy op het paard, dat is wat wij zijn.

En als Maarten Luther vandaag zou terugkomen, zou hij zich prettiger voelen in het heartland van Amerika dan in Europa. In Europa zijn de reformatie en de verlichting in hun meest pure vorm nooit helemaal geaccepteerd. Jullie hadden een oudere traditie: het paternalisme van de katholieke kerk en dat van de feodale samenleving. Daarom overheerste bij ons het individualistische ethos, het marktkapitalisme. Jullie kregen de sociale economie.

„Wat zijn de verschillen?

In Amerika gaat het om het vergaren van rijkdom - als een doel, niet als een middel, iets wat de Europeanen steeds verkeerd zien. De reden dat Amerikanen zoveel aandacht aan geld besteden, is dat onze ouders ons vanaf ons vierde jaar leren dat niemand voor ons zorgt. In Amerika kan je rijk worden, in Europa is dat minder makkelijk. Jullie leggen elkaar belastingen op, zodat de hele gemeenschap het kader schept om goed te leven.

De Amerikaanse droom richt zich ook op arbeidsethos, productiviteit, efficiëntie. Nietsdoen is laksheid. Maar iedere Europeaan die ik heb ontmoet, zegt dat je moet werken om te leven, niet dat je leeft om te werken.

De Amerikaanse droom gaat over groei, de Europese droom over duurzame ontwikkeling: Kyoto, het verdrag over biodiversiteit, belasting op benzine, energiebesparing. Jullie zijn dichter bevolkt, wij konden simpelweg ons nest bevuilen en dan verder gaan naar de volgende plek. Jullie moesten leven in de context die je had.

„De Amerikaanse droom richt zich op eigendomsrechten en burgerrechten, die onze individualiteit uitbreiden. Ik bezit, dus ik ben onafhankelijk. Als ik het recht heb mijn mening te uiten, het recht op een wapen, dan ben ik onafhankelijk. In Europa is er bijna geen aandacht voor eigendomsrechten, voor burgerrechten een beetje, maar jullie geven heel veel aandacht aan sociale rechten: universele gezondheidszorg, pensioenvoorzieningen, ouderschapsverlof. En jullie besteden aandacht aan universele mensenrechten. Behalve Jimmy Carter praat daar bij ons niemand over.

„De Amerikaanse droom is zwaar religieus, de Europese droom is seculier. Een meerderheid van de Amerikanen is oprecht religieus. Europeanen lachen daarom, maar voor ons is het geen grap. De Amerikaanse droom is ook zwaar patriottisch. Wij geloven dat onze kinderen zullen sterven voor hun land. Europa is steeds minder patriottisch. Nationalisme wordt gezien als een oud, gevaarlijk idee, uit de 19de en begin 20ste eeuw.

„En tot slot het leger. Niet dat de Europeanen niet van hun land houden. Mensen zeggen dat ze trots zijn Nederlander te zijn, maar dat ze ook Europeaan zijn. De identiteit is gecompliceerder dan de Amerikaanse.

De Amerikaanse droom is nauw verbonden aan een sterk leger. Het is onze religiositeit. De meeste Amerikanen geloven dat God Amerika heeft uitgekozen als een beloofd land, dat er echt kwaad is in de wereld. Dat zijn geen metaforen, goede en kwade krachten bestaan echt. Daarom moet je een sterk leger hebben. Je kan de duivel niet overwinnen met humanitaire hulp. Europeanen zeggen: zo werkt het niet, we hebben elkaar duizend jaar lang vermoord en hebben geleerd dat we vrede moeten handhaven, niet ons moeten voorbereiden op oorlog.

„De Europese droom gaat over betrokkenheid bij mensen. Dat betekent: niet iedereen aan de grillen van de markt overlaten, diversiteit respecteren (al zijn jullie veel te bang voor immigranten), kwaliteit van het leven voor de gemeenschap, duurzame ontwikkeling voor de planeet, sociale rechten en universele mensenrechten, en vrede.

„Houdt Europa zich hieraan? Natuurlijk niet. Het is een droom. We kunnen uren praten over wat er misgaat, over de hypocrisie soms. Maar het fascinerende aan de Europese droom is dat die anders is dan welke droom in de geschiedenis ook. Het is een nieuwe manier van denken die op veel punten veel geschikter is voor de wereld van nu dan de Amerikaanse droom."

Het klinkt mooi, samenwerking, solidariteit. Maar veel Europeanen zeggen dat juist die sociale aspecten gecorrigeerd moeten worden, dat we meer nadruk moeten leggen op individuele verantwoordelijkheid.

„Dat is waar. Dan hoor je: er was een droom, zeker, maar die is voorbij. We moeten soberder worden. We kunnen het ons niet meer veroorloven. De economie is lusteloos, er komen geen nieuwe banen bij. We moeten naar het oude Amerikaanse model gaan van de markt, van de markt zonder beperkingen. We moeten het sociale vangnet deconstrueren. Het is misschien wel draconisch en darwinistisch om iedereen voor zichzelf te laten zorgen, maar de Amerikanen weten tenminste hoe ze de economie moeten laten groeien.”

Precies. Dat hoor je ook in Nederland.

„Tegen zulke mensen zeg ik: er is geen correlatie tussen afschaffing van al deze sociale voordelen en positieve economische groei. Het zijn appels en peren. Je kan alle programma's voor sociale zekerheid afschaffen, de pensioenvoorzieningen en sociale rechten, je kan ervoor zorgen dat mensen meer geld overhouden om te besteden, maar je krijgt daarmee alleen maar negatieve groei. Meer misdaad, meer gevangenis, achteruitgang in de gezondheidszorg, de infrastructuur en het onderwijs.”

Maar Europa moet toch in actie komen om zijn economie uit het slop te halen?

„Het is een mythe dat Amerika een grote economische supermacht is en dat de Europese Unie dreigt te bezwijken onder het gewicht van de sociale programma's. Het Europese bruto nationaal product gaat nek aan nek met het onze. Het was groter dan het onze in 2003, ongeveer hetzelfde nu. De Europese Unie is de grootste exporteur in de wereld, niet de Verenigde Staten. De Europese Unie is de grootste interne markt ter wereld, niet de VS. Van de 140 grootste Fortune-500 bedrijven zijn er 61 Europees en slechts 50 Amerikaans. Veertien van de 20 grootste banken zijn Europees. Europa is de grootste in de verzekeringssector, in de vliegtuigbouw met Airbus, de bouw en techniek, de chemische industrie, de groot- en detailhandel.

„Amerika heeft wel de leiding in auto's, computers, software, geneesmiddelen. Maar het probleem is perceptie. We moeten niet de aparte Europese landen vergelijken met de VS. Ik geef les aan topondernemers aan beide kanten van de Atlantische Oceaan. De Europeanen onder hen beschouwen zich niet als Duits of Nederlands maar als Europees, want hun regels komen uit Brussel. We moeten nu Duitsland vergelijken met Californië, de grootste staat in onze politieke unie en de grootste staat in jullie politieke unie. Duitsland wint op zijn gemak. Dan het Verenigd Koninkrijk en New York. Het Verenigd Koninkrijk wint op zijn gemak. Op de derde plaats: Frankrijk en Texas. Ik vertelde laatst in San Antonio, Texas, dat Frankrijk dat makkelijk wint, en ik dacht dat de mensen een hartaanval kregen. Die vergelijking staat per staat laat zien hoe groot en belangrijk de Europese Unie is geworden.”

We zitten wel nog steeds in het slop.

„Natuurlijk, Europa zal een aantal van zijn sociale programma's moeten aanpassen. Tien jaar werkloosheidsuitkering, zoals in Denemarken bestond, dat is belachelijk, en terecht veranderd. Maar je moet dergelijke voorzieningen niet afschaffen. Let op wat je krijgt als je het Amerikaanse model overneemt. Dan geef je op: opvoeding. De universiteiten in de VS zijn nog altijd de beste. Maar op het niveau van de lagere en middelbare school hebben de 15 meest ontwikkelde landen van de Europese Unie ons tien jaar geleden ingehaald. Dit jaar deden in 18 Europese landen de scholieren een wiskundetest beter dan onze scholieren.

„Je geeft ook op: gezondheidszorg. Als je ernstig ziek bent en je kan het je veroorloven, vlieg je naar Amerika. Maar voor de gewone zorg? De VS zijn één van de twee industrielanden zonder algemene gezondheidszorg; het andere is Zuid-Afrika. Bij ons zitten 40 miljoen mensen zonder gezondheidszorg. Jullie hebben gemiddeld meer artsen in de 15 ontwikkeldste landen van de Europese Unie. Jullie leven een jaar langer dan wij, hoewel jullie meer roken. Jullie kindersterfte is veel lager, omdat wij meer absolute armoede hebben: de moeders worden in de steek gelaten en hun kinderen sterven bij de geboorte. Vrije tijd: wij krijgen ongeveer vijf dagen betaalde vakantie per jaar, al kan de werkgever natuurlijk meer geven en kan het naar twee weken gaan. Jullie krijgen vier

tot zes weken.

„Amerikanen zeggen, wij zijn productiever. In de eerste 50 jaar van de vorige eeuw versloegen we alle andere landen op productiviteit. We hadden goedkope grond, hulpbronnen. Maar van eind jaren '50 tot eind jaren '90 hebben de 15 ontwikkeldste Europese landen het vrijwel ieder jaar beter gedaan dan wij. In de tweede helft van de jaren '90 kwamen wij weer bij en in de laatste twee jaar hebben we jullie dramatisch ingehaald, maar nu is onze productiviteit afgevlakt. In 2003 hadden 17 EU-landen, waaronder Duitsland en Frankrijk, een grotere productiviteit per jaar.

„Kijk naar milieu. De EU ligt lichtjaren voor op het gebied van duurzame ontwikkeling. De Europese Unie steunde Kyoto en het verdrag over biodiversiteit - wij niet. De Europese Unie werkt aan een overgang naar een waterstofeconomie met hernieuwbare energie, naar organische landbouw - wij niet.

„Tot slot, veiligheid. Het percentage moorden ligt bij ons vier keer hoger. Een kwart van alle gevangenen ter wereld zit vast in mijn land. Dat is twee procent van onze volwassen mannelijke arbeidskrachten."

Maar in de VS is de werkloosheid wel degelijk gedaald in de jaren '90.

„Het succesverhaal dat de neoconservatieven vertellen, is vals. Dat Amerika na de 1989-1992 recessie groeide, kwam niet doordat we ons sociale vangnet hebben weggehaald. De economie is gegroeid door schulden. Begin jaren '90 gaven we iedereen een creditcard. De gemiddelde spaarquote (het percentage van het inkomen dat wordt gespaard) van een gezin in mijn land was 8 procent in 1990. Nu is dat tussen 0 en 2 procent. In Europa is de gemiddelde spaarquote 15 procent. De Amerikaanse economie groeit op basis van schulden. Het is een kaartenhuis. Dit jaar zullen meer Amerikanen faillissement aanvragen dan er scheiden, een hartaanval krijgen, afstuderen, of te horen krijgen dat ze kanker hebben. Is dat een gezonde economie?

Maar toch, die banen.

„De afgelopen vier jaar hebben we een netto daling van het aantal banen gehad in de VS. De laatste keer dat dat gebeurde was in 1929."

In de jaren '90 is het aantal banen sterk gegroeid.

„De universiteit van Chicago, vrij conservatief, heeft dat onderzocht. Zelfs in de Clinton-jaren, toen de werkloosheid zou zijn gedaald naar 4,5 procent, bedroeg de echte werkloosheid 9 procent. Dat is te vergelijken met de 15EU-landen. Hoe kan dat? In Europa krijg je langer een werkloosheidsuitkering, dus word je langer officieel geteld als werkloos. In mijn land duurt die uitkering zes maanden. Dan kom je in een andere categorie en tel je niet meer mee als werkloos.

„We hebben inderdaad veel mensen weer aan het werk gekegen na de recessie van 1989-1992. Maar dat waren vooral parttime banen. Je werkt een paar uur per week, we tellen je als volledig werkend. De meeste Europese landen, Nederland en een paar andere uitgezonderd, kennen geen flexibele arbeid. Je bent of volledig werkzaam of werkloos. Wij stoppen bovendien 2 procent van de volwassen mannelijke arbeidskrachten in de gevangenis. Die tellen niet mee.

„Het bewijs voor mijn gelijk is de munt. Wij zeiden dat de euro wc-papier zou zijn zes maanden na de introductie ervan. Maar waarom blijft de dollar dan terrein verliezen tegenover de euro? De financiële wereld ziet dat we bergen consumentenschuld hebben. Miljoenen Amerikanen geven meer uit dan ze verdienen. Bovendien hebben we onze huizen geherfinancierd tegen lage rentelasten, en nu gaat de rente omhoog, dus als die zeepbel barst, zijn we in de problemen. Toen gaf de regering-Bush ons belastingvoordelen en daardoor steeg de overheidsschuld snel. Met ons handelstekort is het helemaal mis. Daarom zeggen investeerders: jullie economie is gebouwd op een verkeerd fundament, we blijven de dollar devalueren ten opzichte van de euro."

Wordt deze discussie over Europa en de VS niet irrelevant door de snelle opkomst van China en India?

„China verkeert in enorme problemen. Er zijn kolossale interne tegenstellingen, en ik denk dat we geweldige economische verschuivingen zullen zien de komende jaren. Er dreigt massale werkloosheid. Het platteland ontvolkt, miljoenen gaan naar de stad, daar vinden ze geen werk.”

Maar Westerse bedrijven verplaatsen hun fabrieken wel naar China.

„Door automatisering is in China de afgelopen zeven jaar 15 procent van de arbeiders zijn baan kwijtgeraakt. De goedkoopste Chinese arbeider is niet zo goedkoop en efficiënt als de technologie die hem kan vervangen. Er is over heel de wereld een basisverandering aan de gang in het werk. Er komt een einde aan massale loonarbeid: in de landbouw, de fabrieken, de dienstensector. Software kan het werk van een architect of een accountant doen, door de technologie van stemherkenning zijn hele categorieën witte-boordenbanen overbodig. Overal, in Europa, de VS, Azië moeten we anders gaan denken over werk. China zit middenin dit enorme debat. Het land is als de kanarie in de mijn. Als die kanarie sterft, wordt het gevaarlijk. Het is niet onwaarschijnlijk dat China het eerste slachtoffer wordt van grootschalige politieke beroering als gevolg van massale werkloosheid.”

Wat moet Europa dan doen?

„Europa heeft een gouden gans die nauwelijks wordt gevoed. Het alternatieve model voor het failliete, onder schulden zuchtende Amerikaanse model is de integratie van potentieel de rijkste interne markt in de wereld, van de Ierse Zee tot op de drempel naar Rusland: 455 miljoen consumenten.”

Klinkt goed. Net als het plan om in 2010 de meest concurrerende economie ter wereld te hebben.

„Dat werd vijf jaar geleden opgesteld, in Lissabon. Het is nu 2005 en er is niets gebeurd, inderdaad. Toen de Europese leiders na Lissabon teruggingen naar hun eigen land, kreeg de nationale politiek weer voorrang. Ze speelden in op de angst voor vreemden, op de ongerustheid bij de vakbonden, de corporaties en de regio's, en ze zeiden: we raken te veel kwijt aan Europa. Dat werkt politiek altijd goed, of je nu centrumlinks bent of centrumrechts.”

Er zijn toch serieuze vraagtekens te zetten bij de Grondwet en de manier waarop die tot stand is gekomen? Veel mensen zien dat als een plan van bureaucraten waar ze geen enkele greep op hebben.

„Maar gelooft iemand dan werkelijk dat de toekomstige welvaart ligt in de terugkeer naar de kleine eigen markt, naar het nationale raamwerk van Duitsland, Frankrijk, Nederland? Daarover hoor je geen politicus.

„Dit is wat Europa moet doen. Binnen vijftien jaar moet er een geïntegreerd communicatie-, energie- en transportnet zijn in heel de Unie. Er moet binnen tien jaar één set regels komen voor handel en voor arbeid. Engels moet in tien jaar de lingua franca worden voor de zakenwereld. Dat lost niet alle problemen op. De angst voor immigratie moet worden overwonnen, want er zijn veel meer immigranten en sowieso veel meer kinderen nodig om te voorkomen dat Europa een bejaardenhuis wordt. Maar zo geef je jezelf wel een paar jaar extra de tijd om een duurzame economie op te bouwen, na te denken over de rol van werk en alle andere gevolgen van globalisering, en een nieuw energiebestel in het leven te roepen dat is gebaseerd op waterstof.”

Goed, u blijft erbij, Europa moet durven dromen. Maar wij zijn niet zulke dromers, we zijn eerder skeptisch, pessimistisch.

„Alles wat ik zeg is irrelevant als de jongere generatie Europeanen niet gelooft in die nieuwe visie op de wereld. Niemand buitensluiten, diversiteit, kwaliteit van leven, duurzame ontwikkeling, universele mensenrechten, vrede. Daar gaat Europa over, dat is de kern van de Europese droom. Er wordt in Europees verband te veel gepraat over wetgeving en marktkrachten. Daarvan vallen mensen in slaap. Het heeft niets te maken met hun leven. Waar het echt om gaat, is of je een droom najaagt om de eerste transnationale ruimte in de geschiedenis te worden, om een nieuwe standaard

te stellen in een globaliserende wereld.

„Hier kunnen Amerikanen helpen. Wij kunnen op een soms naïeve of arrogante manier optimistisch zijn. We houden ervan risico's te nemen. Europa mag hier wel wat meer van hebben. Je kan geen droom koesteren als je cynisch bent, of skeptisch, pessimistisch, defaitistisch. Dan heb je de toekomst opgegeven. Ik weet niet of het Europa lukt. Het kan ook de Napster van de politiek worden: een goed model dat mislukte, maar later wel door iedereen is overgenomen. Een groot deel van de wereld kijkt naar Europa: wat gebeurt daar, is dit de manier waarop de wereld eruit gaat zien? Als Europa deze nieuwe visie op een onderling afhankelijke wereld niet kan waarmaken, dreigen we terug te vallen naar het 19de-eeuwse idee van ieder voor zich. Waarom zo skeptisch, Europa? Het is een uitdaging. Je krijgt waar je om vraagt in het leven."

Datum: 12-03-2005

Rubriek: De stelling van Jeremy Rifkin

Pagina: 13 NRC Handelsblad

Info: Jeremy Rifkin Jeremy Rifkin is president van The Foundation of Economic Trends in Washington en een van de spraakmakendste economen. Deze Amerikaan heeft ook veel Europese bedrijven en regeringen geadviseerd. Hij schreef onder meer 'The End of Work' (1995), 'The Biotech Century' (1998), 'The Age of Access' (2000) en 'The Hydrogen Economy' (De waterstofeconomie, 2002). Vorig najaar verscheen 'The European Dream'.

Op dit artikel rust auteursrecht van NRC Handelsblad BV, respectievelijk van de oorspronkelijke auteur.

